Nasimova Zarina Isomiddin qizi
Buxoro davlat universiteti doktoranti
0009-0003-7846-2301

TANQIDIY FIKRLASH KO‘NIKMALARINING TALABALARNING MUSTAQIL QAROR QABUL QILISHI VA O‘QUV MOTIVATSIYASI BILAN O‘ZARO BOG‘LIQLIGI

Annotatsiya. *Maqolada tanqidiy fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish va o‘quv motivatsiyasi o‘rtasidagi bog‘lanish nazariy-konseptual model asosida tahlil qilindi. Integrativ manbalar sintezi va konstruktlararo xaritalash usuli qo‘llanib, har bir o‘zgaruvchining mazmuni, kuzatiladigan indikatorlari va ehtimoliy ta’sir yo‘llari aniqlashtirildi. Natijada tanqidiy fikrlash qaror sifatiga muammoni aniqlash, muqobillarni mezon asosida baholash va dalil chegarasini hisobga olish orqali bevosita ta’sir qilishi; o‘quv motivatsiyasiga esa kompetentlik hissi, agentlik va vazifaning mazmunliligini kuchaytirish orqali bilvosita ta’sir qilishi asoslandi. Motivatsiya muntazam mashq va qat’iyatni qo‘llab, o‘z navbatida tanqidiy fikrlashning rivojlanishiga qaytar ta’sir ko‘rsatadi. To‘rtta tekshiriladigan gipoteza va ularni o‘lchash uchun indikatorlar matritsasi taklif etildi. Model sababiy natija sifatida emas, keyingi korrelyatsion yoki strukturaviy tenglamali tadqiqot uchun nazariy asos sifatida taqdim etiladi.*

Kalit so‘zlar: *tanqidiy fikrlash, mustaqil qaror, o‘quv motivatsiyasi, agentlik, o‘z samaradorligi, konseptual model*

ВЗАИМОСВЯЗЬ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ С САМОСТОЯТЕЛЬНЫМ ПРИНЯТИЕМ РЕШЕНИЙ И УЧЕБНОЙ МОТИВАЦИЕЙ СТУДЕНТОВ

Аннотация. *В статье анализируется взаимосвязь критического мышления, самостоятельного принятия решений и учебной мотивации на основе концептуальной модели. Интегративный синтез и картирование конструктов позволили уточнить содержание переменных, наблюдаемые индикаторы и предполагаемые пути влияния. Критическое мышление непосредственно связано с качеством решения через определение проблемы, оценку альтернатив и учёт границ доказательств; его связь с мотивацией опосредуется чувством компетентности, агентностью и осмысленностью задачи. Мотивация, поддерживая практику и настойчивость, формирует обратную связь с критическим мышлением. Предложены четыре проверяемые гипотезы и матрица измерений. Модель предназначена для последующей корреляционной или структурной проверки.*

Ключевые слова: *критическое мышление, самостоятельное решение, учебная мотивация, агентность, самоэффективность, концептуальная модель*

THE RELATIONSHIP OF CRITICAL THINKING WITH STUDENTS INDEPENDENT DECISION MAKING AND LEARNING MOTIVATION

Annotation. *The article analyses relationships among critical thinking, independent decision making, and learning motivation through a conceptual model. Integrative synthesis and construct mapping clarify each variable, its observable indicators, and plausible pathways. Critical thinking is expected to influence decision quality directly through problem definition, criterion-based comparison of alternatives, and recognition of evidential limits. Its relationship with motivation is expected to operate partly through competence, agency, and task meaningfulness. Motivation supports sustained practice and persistence, creating a feedback path to critical thinking. Four testable hypotheses and a measurement matrix are proposed. The model*

does not claim causal effects; it provides a theoretical basis for subsequent correlational or structural equation research.

Keywords: *critical thinking, independent decision making, learning motivation, agency, self-efficacy, conceptual model*

Kirish. Talabaning mustaqilligi ko‘pincha topshiriqni yordam olmasdan bajarish bilan o‘lchanadi. Aslida mustaqil qaror muammoni to‘g‘ri ifodalash, mezonlarni tanlash, dalilni tortish, muqobillarni solishtirish va oqibat uchun mas’uliyat olishni talab qiladi. Shu sabab u tanqidiy fikrlashning amaliy natijasi sifatida ko‘rilishi mumkin (Ennis, 1993; Halpern, 2014).

O‘quv motivatsiyasi ham tanqidiy fikrlashdan ajralgan hodisa emas. Murakkab vazifa ustida dalil topish va asosli xulosaga kelish talabaning kompetentlik hissini kuchaytirishi mumkin; tanlash imkoniyati esa agentlik va avtonomiyani qo‘llab-quvvatlaydi. O‘zini belgilash nazariyasiga ko‘ra avtonomiya, kompetentlik va aloqadorlik ichki motivatsiyaning muhim psixologik shartlaridir (Deci and Ryan, 2000; Ryan and Deci, 2020).

Biroq uch konstrukt o‘rtasidagi munosabatni oddiy “hammasi ijobiy bog‘liq” formulasi bilan izohlash yetarli emas. Yuqori kognitiv talab nazoratsiz berilsa, aksincha muvaffaqiyatsizlik va motivatsiya pasayishiga olib kelishi mumkin. Tadqiqotning maqsadi tanqidiy fikrlash, qaror sifati va o‘quv motivatsiyasi o‘rtasidagi bevosita, bilvosita va qaytar yo‘llarni nazariy modelda aniqlashtirishdir.

Metodologiya. Tadqiqot konseptual-integrativ dizaynda bajarildi. Tanqidiy fikrlash, qaror qabul qilish, o‘z samaradorligi, o‘zini belgilash va kutilma-qadriyat nazariyalariga oid manbalar konstruktlararo xaritalash usulida tahlil qilindi. Har konstrukt uchun ta’rif, asosiy indikator, yaqin konstruktlardan farq va ehtimoliy mexanizm yozildi.

Bog‘lanishlar uch turga ajratildi: bevosita yo‘l, vositachilik yo‘li va qaytar ta’sir. Nazariy modelda sababiy koeffitsiyentlar berilmadi. Empirik tekshiruv uchun kesim dizaynida ehtiyotkor “bog‘lanish” talqini, vaqt bo‘yicha takroriy o‘lchov yoki eksperimental dizaynda esa yo‘nalish haqidagi kuchliroq xulosa tavsiya qilindi.

Taklif qilinayotgan gipotezalar statistik sinovdan o‘tmagan. Ular keyingi tadqiqotda valid vositalar, oldindan ro‘yxatdan o‘tgan tahlil rejasi va yetarli tanlanma bilan tekshirilishi kerak.

Natijalar

Konseptual tahlil tanqidiy fikrlashning mustaqil qarorga ikki yo‘l bilan bog‘lanishini ko‘rsatdi. Birinchi yo‘l - qaror strukturasi: talaba muammoni va mezonlarni aniq belgilaydi, muqobillarni bir xil mezonda solishtiradi. Ikkinchi yo‘l - epistemik ehtiyotkorlik: talaba dalilning yetarli emasligini tan oladi va hukmning ishonchlilik darajasini mos ravishda ifodalaydi.

Tanqidiy fikrlashning motivatsiyaga ehtimoliy ta’siri bevosita emas, ko‘proq kompetentlik hissi va agentlik orqali izohlanadi. Talaba fikrlash strategiyasini bilsa, murakkab vazifa boshqariladigan bo‘lib ko‘rinadi; asosli tanlov qilish imkoniyati esa vazifaga egalik hissini oshiradi. Bandura (1997) o‘z samaradorligi qat’iyat va qiyin vazifani davom ettirish bilan bog‘liqligini, Eccles va Wigfield (2002) esa kutilma va qadriyat faoliyat tanlovini belgilashini ko‘rsatadi.

Qaytar yo‘l ham muhim: motivatsiya yuqori bo‘lsa, talaba ko‘proq vaqt va kognitiv kuch sarflaydi, qarshi dalilni tekshiradi va refleksiyani davom ettiradi. Demak, tanqidiy fikrlash motivatsiyani qo‘llab-quvvatlashi, motivatsiya esa mashq hajmi orqali tanqidiy fikrlashni mustahkamlashi mumkin. Bu sikl vazifa haddan tashqari murakkab bo‘lsa yoki teskari aloqa jazolovchi tus olsa uziladi.

1-jadval. Konstruktlar va kuzatiladigan indikatorlar

Konstrukt	Operatsion mazmun	Kuzatiladigan indikator	Tavsiya etilgan dalil
Tanqidiy fikrlash	Dalilni tahlil va baholash, asosli xulosa	Qarshi dalil va cheklovni hisobga oladi	Vaziyatli yozma topshiriq

Konstrukt	Operatsion mazmun	Kuzatiladigan indikator	Tavsiya etilgan dalil
Mustaqil qaror	Muqobilni mezon va oqibat asosida tanlash	Tanlov sababini va xavfini izohlaydi	Qaror ssenariysi va rubrika
Kompetentlik hissi	Vazifani uddalashga subyektiv ishonch	Qiyin vazifani boshlaydi va davom ettiradi	O‘z samaradorligi shkalasi
O‘quv motivatsiyasi	Faoliyatga yo‘nalish, qadriyat va qat’iyat	Ixtiyoriy ishtirok va barqaror harakat	Motivatsiya shkalasi va faoliyat izi



1-rasm. Tanqidiy fikrlash qaror sifati va o‘quv motivatsiyasining konseptual modeli

2-jadval. Empirik tekshiruv uchun gipotezalar

Kod	Gipoteza	Tahlil usuli	Muhim nazoratlar
H1	Tanqidiy fikrlash qaror sifati bilan ijobiy bog‘liq	Korrelyatsiya va regressiya	Kurs, yo‘nalish, akademik tayyorgarlik
H2	Kompetentlik hissi tanqidiy fikrlash va motivatsiya orasida vositachi	Mediatsiya yoki SEM	O‘z samaradorligining bazaviy darajasi
H3	Agentlik vazifaning qadriyatini va avtonom motivatsiyani kuchaytiradi	Yo‘l tahlili	Vazifa murakkabligi va o‘qituvchi tayanchi
H4	Motivatsiya keyingi o‘lchovdagi tanqidiy fikrlashni bashoratlaydi	Longitudinal cross-lagged model	Boshlang‘ich tanqidiy fikrlash

3-jadval. Pedagogik vaziyatlar uchun qaror va motivatsiya dizayni

Dizayn elementi	Kognitiv ta’sir	Motivatsion ta’sir	Amaliy misol
Mazmunli tanlov	Muqobillarni solishtirish	Agentlikni oshirish	Uch loyiha yo‘nalishidan birini mezon bilan tanlash

Dizayn elementi	Kognitiv ta’sir	Motivatsion ta’sir	Amaliy misol
Aniq mezon	Dalil sifatini yo‘naltirish	Kompetentlik hissini qo‘llash	Oldindan berilgan analitik rubrika
Bosqichli tayanch	Kognitiv yukni boshqarish	Muvaffaqiyat kutilmasini saqlash	Savol kartasi va namunaviy argument
Refleksiv transfer	Strategiyani yangi vaziyatga ko‘chirish	O‘sish hissini kuchaytirish	Keyingi topshiriq uchun shaxsiy qadam

Muhokama

Model tanqidiy fikrlashni faqat akademik ballning prediktori sifatida emas, talaba agentligi va qaror mas’uliyatining kognitiv asosi sifatida talqin qiladi. Halpern (2014) qaror va muammo yechishni tanqidiy fikrlashning amaliy maqsadi sifatida ko‘radi; o‘zini belgilash nazariyasi esa bu faoliyatning motivatsion shartlarini ochadi. Ularning integratsiyasi kognitiv va motivatsion jarayonlarni bir-biriga bog‘lash imkonini beradi.

Pedagogik jihatdan talaba uchun faqat erkin tanlov berish kifoya emas. Tanlov mezon, dalil va oqibat tahlili bilan birga bo‘lsa, agentlik tanqidiy tus oladi. Xuddi shuningdek, murakkab vazifa motivatsion bo‘lishi uchun dastlabki tayanch, aniq muvaffaqiyat mezoni va rivojlantiruvchi teskari aloqa zarur.

Kelgusi empirik tadqiqotda tanqidiy fikrlashni vaziyatli topshiriq, qaror sifatini muqobillar va dalil mezoni, motivatsiyani esa avtonom va nazorat qilinuvchi motivatsiya kesimida o‘lchash tavsiya etiladi. Strukturaviy tenglama modeli vositachilik yo‘llarini, longitudinal dizayn esa qaytar ta’sirni tekshirishga imkon beradi.

Xulosa va tavsiyalar

Tanqidiy fikrlash mustaqil qaror sifatiga bevosita, o‘quv motivatsiyasiga esa kompetentlik va agentlik orqali bilvosita bog‘lanishi mumkin. Motivatsiya o‘z navbatida murakkab fikrlash mashqini davom ettirish uchun energiya va qat’iyat beradi. O‘qituvchi tanlovli, lekin mezonli vazifa; yetarli kognitiv tayanch; dalilga qaratilgan teskari aloqa va refleksiv transferni birlashtirsa, uch konstruktning o‘zaro kuchaytiruvchi sikli yuzaga keladi. Taklif etilgan gipotezalar keyingi empirik tekshiruv uchun aniq o‘lchov va tahlil yo‘nalishini beradi.

Tadqiqot etikasi va ma’lumotlar mavjudligi

Maqola nazariy-metodologik va integrativ tahlil xarakteriga ega. Inson ishtirokchilaridan yangi ma’lumot yig‘ilmagan; tahlil qilingan manbalar adabiyotlar ro‘yxatida keltirilgan.

Manfaatlar to‘qnashuvi

Muallif manfaatlar to‘qnashuvi mavjud emasligini ma’lum qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ennis, R.H. (1993). Critical thinking assessment. Theory Into Practice, 32(3), 179-186. https://doi.org/10.1080/00405849309543594

2. Halpern, D.F. (2014). Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking. 5th ed. New York: Psychology Press.

3. Facione, P.A. (1990). Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction. American Philosophical Association, ERIC ED315423.

4. Dwyer, C.P., Hogan, M.J. and Stewart, I. (2014). An integrated critical thinking framework for the 21st century. Thinking Skills and Creativity, 12, 43-52. https://doi.org/10.1016/j.tsc.2013.12.004

5. Bandura, A. (1997). Self-Efficacy: The Exercise of Control. New York: W.H. Freeman.

6. Deci, E.L. and Ryan, R.M. (2000). The 'what' and 'why' of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. Psychological Inquiry, 11(4), 227-268. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1104_01

7. Ryan, R.M. and Deci, E.L. (2020). Intrinsic and extrinsic motivation from a self-determination theory perspective. Contemporary Educational Psychology, 61, 101860. https://doi.org/10.1016/j.cedpsych.2020.101860

8. Eccles, J.S. and Wigfield, A. (2002). Motivational beliefs, values, and goals. Annual Review of Psychology, 53, 109-132. https://doi.org/10.1146/annurev.psych.53.100901.135153

9. Zimmerman, B.J. (2002). Becoming a self-regulated learner: An overview. Theory Into Practice, 41(2), 64-70. https://doi.org/10.1207/s15430421tip4102_2

10. OECD (2019). Future of Education and Skills 2030: OECD Learning Compass 2030. Paris: OECD.

11. Abrami, P.C., Bernard, R.M., Borokhovski, E., Waddington, D.I., Wade, C.A. and Persson, T. (2015). Strategies for teaching students to think critically: A meta-analysis. Review of Educational Research, 85(2), 275-314. https://doi.org/10.3102/0034654314551063

12. Creswell, J.W. and Creswell, J.D. (2018). Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches. 5th ed. Thousand Oaks: Sage.